

A harangszó népköltészetéről

Kovács kalapácsa csak azt veri rája,
hogy ennek a kesely lábú lónak magyar a gazdája.
(*Udvarhelyszéki népdal*)

A belehallás nyelvi jelenségére terepmunkájuk során főleg a néprajzkutatók figyeltek fel, számos adatot, megfigyelést rögzítettek az állatok hangja, a kovácskalapácsok jelbeszéde és a harangszó népi magyarázataival kapcsolatban.

Rácz Endre magyar nyelvész így határozta meg a belehallás jelenségét: „A belehallás abban különbözik a hangutánzástól, hogy segítségével nem alkotunk új szavakat. Környezetünk hangjelenségeit ilyenkor a már meglévő, értelmes szavaink segítségével vagy ezeknek értelmes kapcsolataival érzékel-tetjük; a külvilág hangjaiból értelmes szavakat, szókapcsolatokat vagy mondatokat vélünk kihallani, másképpen szólva: értelmes szavakat, szókapcsolatokat vagy mondatokat értünk beléjük” (1989, 426). Az alábbiakban saját helyszíni gyűjtésem, a szakirodalom és a témához kapcsolódó gazdag szépirodalom alapján mutatom be a belehallás jelenségének egyik nagy területét, a népi harangszó-magyarázatokat.

Herman Ottó 1891-ben olyan népi mondókákat közölt, amelyek a harangok szavát festik, magyarázzák. E magyarázatok, gyakran humoros formában, egyes községek, társadalmi rétegek és vallásfelekezetek ellentéteit tükrözik. Herman Ottó a harangszó hatásáról írta: „A félrevert harang megdöbbenést, riadalmat okoz; de ugyane harang hangjának más a hatása, amidőn délre kondúl; más ha temetésre szól, és ismét más, ha a bevonuló nagyot üdvözli. És bizonyos az, hogy erős, fegyelmezett idegrendszerre van szüksége annak a művelt egyénnek, aki a harangszó hatása alól ki akar menekülni” (1891, 324).

A harangok szavának szép magyarázataival találkozunk népdalainkban, balladáinkban. Egy zalalahápi betyárdal szerint:

Szépen szól a csabrendeki nagyharang,
Húzza aztat tizenhárom bús galamb.
Csak azt veri mind a két oldalára,
Rab leszöl te, Savanyó nemsokára.

Arany János: *Az ünneprontók* című versében imára hív a harangszó:

Zendül, kondul szent harangszó,
Csengve, bűgva messze hangzó:
„Imára! Imára!”

A harangszó ugyanolyan jellemzője lehetett egy településnek, tájnak, mint a népdalok vagy a népviselet. Hogy népünk érzékeny a harangok szavára, azt 1975-ben, palócföldi néprajzi gyűjtésem során figyeltem meg. Autóbuszszal utaztam Egerből Mátraderesckére Sirokon keresztül. Buszunk éppen a déli harangszóra ért Mátraderesckére. „Jaj, de élesen szól ez a derecskei harang, nem úgy mint a siroki!” – szólott egy siroki ember, miközben leszálltunk a buszról. Megjegyzésére székesfehérvári diákéveim harangszava jutott eszembe. Ha csak négy óránk volt a gimnáziumban, akkor délben indultunk haza. A hatvanas évek közepén még valamennyi belvárosi templomban harangoztak. Harangzúgásban léptünk ki az iskola kapuján. Mindegyik templom harangja más hangon szól. Írók, költők, utazók is gyakran felfigyeltek a harangok szavára. Miroslav Krleža *Alojz Tiček első miséje* című novellájában írta az első világháború előtti Zágrábról: „A Püspökvár házainak falai úgy álltak itt, mint együtt rezgő lemezek, egyik fal a hangok egész kéváját vetette a másikhoz, úgy hogy a hangok innen is, onnan is visszaverődő muzsikája a visszhangokkal megsokszorozódva olyan volt, mint messziről idemorajló ágyútűz” (1979, 65).

Mikszáth Kálmán *A t. Házból* című karcolatában 1885. február 20-án írta: „Az egyes felekezeti szónokok beszédmodorát különben jól tudja jellemezni Csernátony azzal az adomájával, hogy a katolikus harang azt csilingeli: »Jézus Mária, Jézus Mária«, a kálvinistáké, ellenben közbemordul: »kutyaaadta, teremtette«, míg ellenben a lutheránus harang azt kongja: »se ide, se oda – se ide, se oda« (1977, 146). Az adomát Mikszáth a *Különös házasságba* is beépítette (2001, I. 41–42). *Apró képek a vármegyéből* című 1899-ben született elbeszélésében a megyei tisztikart vacsorára hívja az esti harangszó Blahunka plébánoshoz és fiatal szakácsnőjéhez, Hankához: „e melankolikus hangulatba beleszól a piac közepén álló katolikus templom tornyából a harang, régi, ismerős hangjával egész lelkemet átjárva. A főispán felkelt, s az ódon toronyra mutatott: – Blahunka szólít. Hallod a harangszót? – »Kész a vacsora – kész a vacsora.« »A Hanka terít – a Hanka terít.« A harangot is meg lehet tanítani, mint a papagájt” (Mikszáth 1959, 16–17).

Krúdy Gyula *A tiszaeszlári Solymosi Eszter* című könyvében olvashatjuk: „Elharangozták már a delet az eszlári toronyban, de a Túlatiszánról is idáig hozza a szél a harangok hangjait, amelyek mindig azt panasztolták: »Nincs kenyér...« »Itt sincs, itt sincs!« Amint a Tisza menti falvak tornyai szoktak felelgetni egymásnak” (1975, 452). Csoóri Sándor *A félig bevallott élet* című könyvében Pápát, az egykor híres református iskolavárost, a harangok, az esők, a nagyra tekintő múlt városának nevezte (1982, 208). Rab Zsuzsa *Vonszolódó vasárnapok* című versében ugyancsak Pápáról írta (1980, 27):

A város dermedt üllejére
harangszó döndül bronzpörölyvel.
Mintha megállna minden óra.
Vasárnap. Ősz van. Három óra.

A Balaton-felvidéken egymáshoz közel találjuk az apró falvakat. E táj harangszaváról Babay Kálmán *Balatonmelléki történetek* című, Veszprémben 1892-ben megjelent elbeszéléskötetében olvashatunk: „Sok nyalka falu dugja magasra tornyát a regényes zalai parton, s ha a szőke víznek egy pontján megállapodik az ember alkonyat táján, 5-6 falu harangjának a szavát is hallja belevegyülni abba az édes zsongásba, mit a nagy víz minden szél nélkül hallat. Megállhatsz nyájas olvasóm az egészséges szepezdi fürdő alatt, meghallod a kővágóörsi, köveskállai, zánkai, szepezdi, monoszlói harangokat” (1892, 130–131). Eötvös Károly *Utazás a Balaton körül* című könyvében a Lesence-völgy bemutatásakor emlékezett meg a harangszóról: „Szent György hegyén kisdéd falvak. Valamennyinek idelátszik a tornya, minden toronynak hozzám bűg el esti harangszava. Harminchat falunak harangszavát hozza el hozzám a mély csöndben a lengedező keleti szellő” (1982, 383–383). Balaton-felvidék négy községe: Mencshely, Vászoly, Óbudavár és Szentjakabfa csak egy kakaskukorékolásnyi távolságra fekszenek egymástól. Így érthető, hogy a népi magyarázat szerint e falvak harangjai is beszélgettek egymással. Esténként megszólalt a mencshelyi harang vékonyan: Men – cs’el’ – ments – meg! Erre a vászolyi harang kissé vastagabban: Vá – szol’ – Válts – meg! Óbudavár és Szentjakabfa még közelebb vannak egymáshoz, ezért harangjaik összeszólalkoztak vastagon: Budavári, Jakabfa, Ördög – buj’k – anyakad – ba! (Trencsény 1891, 94) Göcsejben (Zala m.) a síksági Lickó harangja ezt mondta a dombvidéki vadamosinak: Dombon van! Dombon van! A vadamosi harang meg csúfoldóva visszafelelt: Sáros Licku! Sáros Licku! (Gönczi 1914, 1213).

A Káli-medence községeiben (Veszprém m.) a déli harangszóval kapcsolatos tréfás hangutánzásra bukkantam. Kővágóörsön úgy tudják, hogy a köveskáli harang délben azt mondja: Tá(l) mellé! Tá(l) mellé! A második világháború előtt a mindszentkállai második harang délben azt mondta: Kintaller! Kintaller! Erre válaszolt a szentbékállai nagyharang: Tál mellé! Tál mellé! Ma már nem felelgetnek, mert a mindszentkállai második harangot elvitték a háborúba. Kintaller egy eltorzított, német eredetű családi név. Ma is így mondják Mindszentkállán a Grünthaller nevet. A faluban az alszegen lakott Grünthaller István szegény napszámos, állítólag öt szólították ebédhez a két szomszédos falu harangjai. Várták a déli harangszót a Kopasz-hegy oldalában, a sásdikállai réten szarvasmarhát vagy a Zsibagyöpon libákat legeltető őrzőgyerekek és a veszprémi püspökség Szent Imre (Sanyarú)-pusztai uradalmi cselédei, summásai is. Kékkúton a mindszentkállai harang szavából hallják a Tál mellé! Tál mellé! felszólítást. Ezzel szemben Köveskálán állítják, hogy valamennyi községben ezt mondta a déli harangszó. A Somogy megyei nagybirtokokon dolgozó köveskáli summások

is ezt mondták, amikor meghallották a déli harangszót: Menjünk ebédelni, mert azt húzzák, hogy tál mellé! Balatonhenyén és Monoszlón a veszprémi székesegyház harangszavával kapcsolatban is feljegyeztem egy tréfás magyarázatot. Német nyelvű változata szerint a kisharang kezdi:

Kind geboren!
Kind geboren!

Majd a középső kérdi:

Wer ist der Vater?
Wer ist der Vater?

Végül a nagyharang válaszol:

Ein Domherr!
Ein Domherr!

Ezt a harangszó magyarázatot Hegyi Lajos (1899–1987) balatonhenyei református tanító az 1930-as években Győrffy Dánieltől, a zirci járás főszolgabírájától hallotta. Magyar nyelvű változatát Szilassy Kálmán (1901–1988) monoszlói református lelkész mondta el. A kisharang kezdi:

Jó reggelt, jó reggelt!
Mi újság, mi újság?

Egy nagyobb harang válaszol:

Gyerek született!
Gyerek született!

Egy még nagyobb harang kérdi:

Ki az apja?
Ki az apja?

Rázendül az öregharang:

A kanonok!
A kanonok!

A német nyelvű változat legkésőbb a 19. század első felében keletkezhetett, amikor dunántúli városainkban a polgárság egy része még németül is beszélt.

Hasonló német nyelvű harangszó magyarázatot Herman Ottó is közölt (1891, 324). Az 1840-es években keletkezett szövegből a magyar nemzeti megújulás korára, a reformkorra jellemző erős társadalombírálat csendül ki:

Csengettyű: Was wollen sie? (Mit akarnak?)

Kisharang: Essen und trinken. (Enni és inni.)

Nagyobb harang: Wer wird das zahlen? (Ki fizeti azt?)

Nagyharang: Bürger und Bauer. (A polgár és a paraszt.)

A távoli harang szavából az időjárásra próbáltak következtetni. Ha Köveskálra áthallott a balatoncsicsói harangszó, akkor hideg időt vártak, keleti irányú légmozgást. Ha lehallott a vigántpetendi harangszó, akkor azt mondták, hogy megváltozik az időjárás, hidegebb lesz, északi szél támad. Enyhe időt jósoltak ha felhallatszott a kővágóörsi harang szava. A szentbékállai, mindszentkállai vagy a káptalantóti harangszó esőt, nyugati áramlást hozott Köveskálra. Mindig a távoli harangszó meghallása után harmadnapra változott el az idő.

Balatonhenyén megfigyelték, ha a vigántpetendi harang odahallik, akkor hideg, szeles idő lesz. A monostorapáti harang szava esőt, télen havat, csapadékot, a köveskálé meleg, páratelt időt jelzett. Hideg, keleti szélre számítottak, amikor meghallották a monoslói, balatoncsicsói harangszót. A hideg keleti szelet kálomista, gardahajtó vagy tihanyi szélnek nevezték. Azért kálomista szél, mert keletről, a főként református törzslakosságú falvak felől fúj nyugat felé, a tiszta katolikus községek (Monostorapáti, Szentbékállai, Mindszentkállai, Kékkút, Diszel, Gyulakeszi, Nemesgulács, Badacsonytördemic, Szigliget) irányába. Balatonhenyén a távoli harangszó meghallását követő napon már elvált az időjárás. A távoli harangszóhoz kapcsolódó időjárási megfigyelésekből az állapítható meg, hogy a Káli-medence községeiben az északi és a keleti légáramlás hideget, a nyugati enyhülést, csapadékot hozott.

A Káli-medencében számos olyan emberrel találkoztam, aki a falu templomaiban levő harangok korát, méreteit, szavát ugyanúgy ismerte, mint a falu házait, utcáit, határát. Kővágóörsön Bárány Gábor (szül. 1924) így beszélt a harangokról: „Kővágóörsön azelőtt mindkét templomban három harang volt, most kettő van. Az evangélikus templomban megmaradt a nagyharang, amit 1771-ben Győrben öntöttek, és a kisharang. A középsőt vitték el. Ez egy repedt harang volt. A harang szíve annyira oldalba verte a harangot, hogy megrepedt. A harangozó részeg volt, csak az egyik oldalát verette, kongatott, aztán elrepedt. A nagyharangnak erős, érces, nagy hangja van, a kisharang úgy szólt, mint a csöngő.” Mátyás Istvánné Somodi Vilma (szül. 1895) saját falujának, Balatonhenyének harangszavát akkor vethette össze a pápai harangszóval, amikor Pápán tanuló fiánál járt: „A balatonhenyei nagyharangnak a testvére Pápán van az evangélikus templomban. A hangja ugyanolyan. Amikor Pápán jártam, mintha otthon lettem volna.”

Harangszó-magyarázatok az egész magyar nyelvterületen és a magyarországi németeknél, szlovákoknál is éltek. Egyes települések harangszavából a szegénységet, az élelemhiányt vélték hallani. Felsőőrben (Oberwart, Vas m.) hajnalban először a katolikus templom harangja szólalt meg: Nincs kenyér, nincs kenyér... A református templomé folytatta: Ád az Isten, ád az Isten... Az evangélikus templom harangja kételkedéssel fejezte be: Tudja fene, ád-e, nem-e? (Bejczy 1985, 19.) Mogyoródon (Pest m.) a legnagyobb harang a katolikusoké, a középső az evangélikusoké, legkiseb a reformátusoké volt. A katolikus harang nagy hangon ezt hirdette: Nincs kenyérünk, nincs kenyérünk! Az evangélikus harang valamivel magasabb hangon válaszolta: Majd ád az Isten, majd ád az Isten! Végül a református harang vékonyan, sebesen beleszólt: Nem t'om, mikó, nem t'om mikó! (Farkas 1988, 2000.) A makói katolikus, református és görögkeleti ortodox templomok harangjai ugyanígy szóltak a kenyérgkérdésről (Herman 1891, 326). Mitruly Miklós (szül. 1931), a Kolozsvári Egyetem népköltészet tanára, 1996-ban így emlékezett vissza szülőfaluja, a szilágysági Kraszna (Crasna) harangszavára: „Szülőfalumban, Krasznán hallottam még gyermekkoromban édesapámtól, hogy a helybeli három templom harangja miként, hát ha nem is vitatkozik, de vált eszmecekerét egymással az élet nem egy lényegtelen kérdésében, az élelem, illetve a kenyér kérdésében. Ehhez tudni kell, hogy Kraszna többségében magyar református lakosságú, legnagyobb egyház, és hát a legnagyobb harangra is tellett az egyházközségnek. Következésképpen harangja is a legnagyobb, illetve harangjai is a legnagyobbak, a legmélyebben hangzók és a legnehezebben megmozdíthatók. Tehát a kilengésük az nem olyan gyors, mint a szintén magyar római katolikus templom harangjaié, illetve a román templom harangjaié. Az édesapámtól hallott beszéd, illetve előadás alapján a következőképpen társalognak egymással. A román templom harangja szól: Úri pompa, nincsen popa! Úri pompa, nincsen popa! Popa élelmet jelent, román eredetű kifejezés. A református templom válaszol rá: Ád az Úr! Ád az Úr! A katolikus templom szaporán felesel: Biz én nem t'om, ád-i vagy se! Biz én nem t'om, ád-i vagy se!”

A harangok szavának vallásfelekezetek szerinti jellemzését Jókai Mór is felhasználta *A lőcsei fehér asszony* című regényében. E szerint a Szepességben: „A pápista harang azt mondja: Booldog isten, hoonnan élünk?, a kálvinista azt mondja: Nincsen kenyér minálunk!, a lutheránus rácsendíti: Innen élnek szegények! Innen élnek szegények!” (1892, 199.)

A nyugat-magyarországi Göcsejben a nép egyik fő tápláléka a 20. század elejéig a lencse volt. Róla még a kisszigeti (Zala m.) harang is megemlékezett:

Besüni, főzz lencsit,
Ha nincsen, kiérgy mástu,
Ha nem ád, üsd hátbo!

Belsőné, főzz lencsét,
Ha nincsen, kérj mástól,
Ha nem ad, üsd hátba!

A kálócfa harang szava az előbbi változata:

Gingalló
Szent ajtó,
Főzz lencsit,
Nincsen só,
Kérgy mástu.
Gingalló.

A Székesfehérvár melletti Csóron a kisgyermeket nyugtatták egyik változával:

Gingalló
Szent ajtó,
Főzz kását,
Nincsen só,
Ha nincs só,
Kérj mástól!

Baranyában a vékényi harang ezt mondja: Kis pöndő! Kis pöndő! (pendely). A püspökszentlászlói kisharang meg így szól: Főzz lencsét! Főzz lencsét! (Pesti-Máté 2018, 559.) A vasi Hegyhát három különböző vagyoni helyzetű falujának déli harangszava is a lencse körül forog. Nagymizdón éltek a legjobb gazdák, akik sokat dolgoztak, így nem csoda, hogy délre megéheztek, és ezt hallották bele a harangszóba: Tál lencse, tál lencse. Amire a szarvaskendi harang közép alt hangon, lassan válaszolta: Kalányozom, kalányozom. Utoljára Döröskén szólt meg a harang, ahol sok tönkrement ember volt, magas tenor hangon, gyorsan: Fődöntöm, fődöntöm. (Gönczi 1901, 264; 1914, 518.)

A Jászságban elterjedt harangszó-magyarázat szerint a módos Jászapáti harangja szépen, lassan szólt. Ezt mondta: Túrós derelye, túrós derelye... A jászberényi harang viszont gyorsan, idegesen ezt hajtogatta: Krumpli van az asztalfiókban, krumpli van az asztalfiókban.

A régi rimaszombati (Rimavská Sobota, Gömör m.) piac egyik büszkesége volt a hófehér, foszló belű kenyér, amely búzalisztból készült, a magyar kenyérsütő asszonyok sütötték és árulták (Herman 1891, 325–326). Rimaszombattól északra nemcsak a magyar–szlovák nyelvhatár, hanem klimatikus okok miatt a búza- és a rozstermelés területét elválasztó növényföldrajzi határ is fut. Ezt az etnikai és növényföldrajzi határt az itteni népi harangszó-magyarázatok is tükrözik. A Rima-völgyi magyarság szerint Rimaszombat nagyharangja magyar nyelven ezt mondja: Búza kenyér! Búza kenyér! A Rimaszombattól északra fekvő Cserencsény (Čerenčany) lakói már szlovákok. Határunkban már inkább rozs terem, így evangélikus templomuk kisharangja azt hajtogatja szaporán: Žitni chleb! Žitni chleb! (Rozskenyér!) A Rima völgyében még északabbra fekvő

Rimabrézó (Rimavské Brezovo) határában már csak kevés rozs termett. Lakói ezért főként bányászattal és vasgyártással foglalkoztak. Kenyér dolgában nem válogathattak, ahogy ezt evangélikus templomuk kisharangja is elárulja: Chodzi jaki len bi bolo! Chodzi jaki len bi bolo! (Akármilyen, csak bár volna!)

A Felső-Tisza vidékén árvizes időben így szólt a lónyai harang:

Lónyán – nincs kenyér,
Lónyán – nincs kenyér!

Ráfelelt a Tisza túlsó partjáról a benki templom harangja:

Benken – sincsen,
Benken – sincsen!

A mezőkaszonyi nagyharang így panaszkodott:

Boldog Isten – mivel élünk?
Boldog Isten – mivel élünk?

Végül a gyors beszédű kisharang árulta el a táplálkozás fő forrását:

Csíkkal – hallal!
Csíkkal – hallal!
(Babus 1955, 150, 153; Borsai-Kovács 1975, 116.)

A Rétközben is előfordult nem egyszer, hogy a kenyérnek való gabona elfogyott. Ilyenkor még a harangok is panaszkodtak. A legkisebb rétközi település, Tiszarád (Szabolcs m.) harangja ezt mondta: Nincsen kenyér Rádon. Vasmegyer (Szabolcs m.) kisharangja szaporán fecsegte: Megyeren sincs. Megyeren sincs. A legnagyobb rétközi falu, Nagyhalász (Szabolcs m.) harangja bűgva hirdette: Már Halászbán sincs kenyér (Kiss 1961, 250). Tiszarádon a határ öthatodát vizes rétság foglalta el, ahol bőven termett a nád. A levágott náddal kereskedtek, árából ételmezt vettek, amit kisharangjuk szava is elárult:

Nincsen kenyér Rádon.
Majd vesznek a nádon. (Kiss 1961, 383.)

A rétközi, Szabolcs megyei harangszó magyarázatokat Krúdy Gyula is beépítette *Az eljegyzés* című elbeszélésébe (1964, 520).

Nyíregyházán az evangélikus templom nagyharangjának szavát délben a határban is meghallották: Okruch chleba, blok slaniny (karéj kenyér, tábla szalonna). Ezt kívánták a földeken dolgozók, akik hallatára megálltak a munkával, és sapkát, kalapot emelve, rövid ima után ebédelni kezdtek.

Debrecen és a hajdúvárosok harangjai is lakóik fő táplálékait emlegették, ahogy erről Vajda Mária könyvéből értesülünk:

„A hajdúdorogiak harangjának szavából is a település szegényebb lakóinak fő táplálékát vélték kihallani a szomszédos gazdag hajdúvárosok lakói, ezzel is kifejezve lenéző véleményüket a többi hajdúvárostól elütő karakterjegyeket mutató szegényebb szomszédról:

Málé kenyér, kolompír!

A homokos talajon kenyérgabonaként leginkább rozstot termelő vámospércsiek szerint a nagy tekintélyű cívis szomszéd, Debrecen nagyharangja mély hangon, elnyújtva, méltósággal azt zengte:

Búza – ke – nyér – kolbász!

Az életnek nevezett búzára való vágyakozást és várakozást tükrözi, hogy a sárrétudvariak a bajomi harang mély ütéséből (kongásából) ezt hallották:

De jó vóna sok búza!

Az udvari azt felelte:

Ád az Úr, Ád az Úr!

A szerepi gyorsan szaporázta rá:

Nem tudom én ád-e, vagy sem!”

(Vajda 2006, 80.)

Három, a török korban elpusztult tiszántúli falu harangszava is a kenyérhiányról árulkodott. Zám ma a hortobágyi puszta része, a vele szomszédos Angyalháza és Sziget puszta Hajdúszoboszló város határában. Az 1660-as török pusztításig mind a három népes falu volt. Napjainkra mindössze nevük maradt fenn, s a következő harangszó-magyarázat. Hogyan feleselt a zámi, az angyalházi, és a szigeti harang? Először a zámi szólalt meg, lassan, vastagon: Nincsen ke-nyér Zám - ba! Nincsen ke - nyér Zám - ba. Erre felelt az angyalházi harang, vékonyabban, gyorsabban: Hogyan lehetnek a nélkül? Hogyan lehetnek a nélkül? Végül beleszólt a szigeti harang is, még vékonyabban, igen gyorsan: Innen élnek szegények! Innen élnek szegények! Nem alaptalan a zámi panasz, a szigeti dicsekvés, mert a szigeti határ ma is igen jó talajú, míg a zámi rész majdnem csupa szik, legfeljebb legelőnek alkalmas (Szivos 1890, 109–110).

A kenyérhiánnyal küzdő községekkel ellentétben a tiszántúli Hódmezővásárhely (Csongrád m.) határának kitűnő fekete földjén minden időben jó búza termett. Még a hódmezővásárhelyi öregtemplom nagyharangjának messze hangzó ércszava is ezt hirdette: Van búza, jó búza. Van búza, jó búza (Kiss 1964, 72). Nagyszalontán (Salonta, Bihar m.) is a bőséget hirdette a harang szava: Bűvön van minden. Bűvön van minden. Mezőbaj (Boiu, Bihar m.) harangjai is a bőségről felelgettek egymásnak. A kisharang: Kása, málé, puliszka. A nagyharang: Minden van, minden van. Biharban a szomszédos falvak harangjai a jólét alapjául szolgáló pénzről is társalogtak. A kágyai (Cadea) harang: Nincs pénz, nincs pénz. Erre a csokalyi (Ciocaiia): Van a bankban, van a bankban. Végül a székelyhídi (Săcueni): El kéne lopni, el kéne lopni. Gálospetriben (Găloşpetreu) a görögkeleti ortodox harang magas hangon: Nincs píz, nincs píz.

A református mély hangon: Van a bankban, van a bankban. Végezetül a katolikus a legmagasabb hangon: Ki kell venni, ki kell venni (Faragó-Fábián 1982, 189–190). Székelyföld leghíresebb fazekas faluja Korond (Corund, Udvarhely m.). A korondi fazekasok edényei egész Erdélyben, sőt a 19. század második felében már Erdély határain túl is keresettek voltak. A hegyvidéki Korond fazekasai a cserépedényt gabonáért, búzáért cserélték. Ezt hirdette a korondi harangszó is. Az egyik harang aggódva így szólt: Korondon nincsen búza! Korondon nincsen búza! A másik harang megnyugtatóan válaszolt: Ha nincs búza, vagyon fazék, adnak azért! Korondi származású adatközlőm Tófalvi Sándor (szül. 1898) levelében az alábbi magyarázatot fűzte a korondi harangok szavához: „Amikor azon régen Korondon megszólaltak és búgtak, akkor sem volt könnyű a kenyér dolga. A gazdasági élet akkor még fejletlen volt, de kenyér akkor is kellett. Fakó élet volt, fakével szántottak, faboronával boronáltak, fakó szekerek voltak, egy deka vas nem volt az egész szekéren, úgy járták az élet útját. A korondi ember maga megfazekalta edényét, utána szekerre rakta, és vitte az egész Erdély területére fakó kerékkal, vitte a kerékfalat és a szerszámját, ahol elromlott, ott megcsinálta, és úgy ment tovább. Az edényt gabonáért adta, nem egyszer, hanem kétszer töltve. A gabonát vitte haza a családjának.”

Magyarország a jobbágyfelszabadítás előtt a ruházat az egyes társadalmi rétegekhez való tartozást is jelezte. A rájuk jellemző ruhadarabok nevét a harangok is gyakran emlegették. Tiszavárkonyban (Szolnok m.) a nagyharang mélyen, vontatottan ezt mondta: Úri bunda! Úri bunda! Egy kisebb harang szaggatottan így szólt: E - züs - tös gom - bok - kal! E - züs - tös gom - bok - kal! A kisharang szaporán hajtogatta: Amilyen olyan, csak volna! A legkisebb harang szaporán, vékonyan kiabálta: Ringy-rongy - ringy-rongy! Herman Ottó magyarázata szerint a jobbágyfelszabadítás előtt az úri bunda a mágnásoké, az ezüstözött gombú kabát a köznemeseké, az „amilyen olyan, csak volna” kabát az iparos polgároké, a ringy-rongy a jobbágyoké volt (1891, 324–325).

Háromszékben az árközi unitárius templom nagyharangja mondja: Fe-hér ke-nyér, bú-za. Fe-hér ke-nyér, bú-za! Kőröspatak kisharangja feleli a szomszédból: Kec-ke pásztor, kecs-ke pász-tor! Nagyajtán az unitárius vártemplom harangjai beszélnek: Bú-zát a-dunk. Bú-zát a-dunk! Csomakőrös és Páké református templomainak harangjai élcelődnek egymással. A csomakőrösiek szerint a pákői harangok kicsinyek, hangjuk gyenge, csak ezt mondják: Pi-li ka-nál, vas-ka-nál. Pi-li ka-nál, vas-ka-nál! Erre a pákésiek sem maradnak adósak. Szerintük a kőrösi harangok ezt mondogatják: Vidd el, dugd el. Vidd el, dugd el! (Kisgyörgy 1996, 16.)

Dicsőszentmártoni (Kis-Küküllő m.) magyarázat szerint a gógáni nagyharang szava: Nincs búza, nincs búza. Rávágja a kisharang: Ad Gál, ad Gál. A csávási harang pedig ezt hirdeti: Gazdag Csávás, gazdag Csávás. (Magyar 2005, 108.)

Szentes jómódú kálvinista törzslakossága lenézte a szegényebb, bevándorló katolikusokat. A kálvinista templom nagyharangja lassan, méltóságteljesen a gazdagok öltözékét emlegette: Suba - bunda! Suba - bunda! A katolikus templom

kisharangja a szegények gyúnyját hajtogatta: Ing - gaty! Ing - gaty! (Farkas 1890, 204.) Békésszentandrásan is a református templom harangszava emlegette a jó módúak öltözetét: Bim - bam! Selyemlajbi, arany gombbal! Bim - bam! (Gunda Béla gyűjtése.) Szegeden a gazdagnak az öregharang szólt, s mondta: Mente-dolmány. A szegény halálát a kisharang így adta hírül: Ringy-rongy. (Kunt 1987, 130.)

Dunapentelén (Fejér m.) a halottért szóló harang szaváról mondták: „Beszélnek ám azok a harangok, versüléskor verset mondanak. Amikor szegényre húzzák a kisharangot, az azt versüli:

Ringy-rongy vót, nem kár vót!
Ringy-rongy vót, nem kár vót!

A középső harang már ünnepélyesebben szólt, ezért többet fizettek, ez meg ezt a verset mondja:

Ezüst gom-bos a mánd-li-ja!
Ezüst gom-bos a mánd-li-ja!

Nos aztán, akire a nagyharangot húzták! Az mond ám még csak szípet! Aszongya, hogy:

Húzd neki! Vót neki!
Húzd neki! Vót neki!
(Schlitterné é. n., 81-82.)

Kákicson (Baranya m.) szegény ember temetésénél a kisharang gyorsan mondta: Ringy-rongy! Ringy-rongy! Gazdagénál a nagyharang lassan, méltósággal kongta: Bi-bor, bár-sony! Bi-bor, bár-sony! (Berze Nagy 1940, II., 618-619.)

Felsőőrben (Vas m., Oberwart) 1987-ben adatközlőm Szabó Eszter (szül. 1895) beszélt a harangszóról. Úgy tartották: „Búsan szól a harang, megint valaki meg fog halni!” A nagyharang azt mondja mélyen, lassan, méltóságteljesen, sajnálkozva: Gaz-dag, gaz-dag. A szegénynek a kisharang azt mondta szaporán, vékonyan: Klimp - klump, klimp - klump. A hasznavehetetlen, semmirekellő, verekedő, iszákost klimp-klump embernek nevezték, akit nem becsült senki.

A kürti (Strekov, Esztergom m.) harang, ha gazdag halottnak húzták meg, így beszélt: Selyem - bársony, selyem - bársony. Ha szegénynek: Ringy - rongy, ringy - rongy (Liszka 1987, 11). Hasonló pilisborosjenői (Pest m.) német magyarázat szerint gazdag ember temetésekor ezt mondta a harang: Sammet und Seiden! (Bársony és selyem!) Sammet und Seiden! A szegényt ezzel búcsúztatta: Lumpen und Fitzchen! (Ringyrongy és vacakság!) Lumpen und Fitzchen! A bihari magyarságnál is mást mondott a harang a gazdag és mást a szegény temetésekor. Szentjobbon (Siniob) a gazdagnál: Van itt minden, van itt minden.

A szegénynél: Ringy-rongy, ringy-rongy. Érbogyoszlón (Budusläu) ha gazdag halt meg: Selyemben, bársonyban, selyemben, bársonyban. Ha szegény: Ringyben, rongyban, ringyben, rongyban. (Faragó-Fábián 1982, 190.) Erdélyben a temetésre szóló harang a gazdagok és a szegények öltözködése, táplálkozása közötti különbségekről is árulkodott. Magyarhermányban (Herculian, Udvarhely m.) a gazdagok viselete:

Bíbor, bársony,
Bíbor, bársony.

A szegényeké:

Ringy - rongy,
Ringy - rongy... (Borsai-Kovács 1975, 118.)

Esztelneken (Estelnic, Háromszék m.) is közhírré tette a harang, hogy milyen vagyoni helyzetű a halott:

Gazdagot temetünk,
Gazdagot temetünk.

Szegény ember temetésekor röviden elintézte:

Ringy-rongy!
Ringy-rongy! (Gazda 1980, 181.)

Hosszúfaluban (Săcele, Brassó m.) a gazdagok tápláléka:

Háj, szalonna, zsír,
Háj, szalonna, zsír.

A szegényeké:

Hagyma, retek, olaj,
Hagyma, retek, olaj.
(Borsai-Kovács 1975, 118.)

A temetésre szóló harang szavának magyarázatával az elhunyt vagyoni állapotát is jellemezték. A Székesfehérvár melletti Sárkeresztesen úgy tudják, hogy mást szólott a harang, ha a halott módos, s megint mást, ha szegény ember volt. A gazdagnál ezt mondta: Ómárium, gránárium! Tehát a paraszti jómód jelképeit: az almáriumot, tárolószekrényt és a granariumot, magtárt emlegette, amelyeket a halottnak itt kell hagynia. Szegény ember temetésekor viszont így

gyúnyolódott a harang: Ringyem, rongyom, cifitem, cafatom! Azt hirdette, hogy a vagyontalan ember csak értéktelen ingóságokat hagy maga után (Gelencsér 1985, 5). Kiskunmajsán is elárulta a harangszó a halott anyagi helyzetét, mert a szegényt a kisharanggal, a gazdagot a nagyharanggal búcsúztatták (Csík 1986, 44). A szegényről a kisharang ezt hirdette vékony hangján: Inge - gatyája! Inge - gatyája! A gazdagról a nagyharang vastag hangján: Földje - tanyája! Földje - tanyája! Barma - gulyája! Temerinben (Bács-Bodrog m.) sem egyformán zúgott, ha gazdagot vagy szegényt temettek. Gazdagokra ezt mondta: Ökre-lova, ökre-lova. Vagy így:

Hat ökör, hat ló az istállóban,
Hat ökör, hat ló az istállóban.

A szegényekre: Ringye-rongya, Ringye-rongya. Vagy: Kukorica-polenta, Kukorica-polenta (Csorba 1988, 188).

A Buda környéki német településeken a temetésre szóló harang azzal árulkodott a halott vagyoni állapotáról, hogy a kezén megfordult pénzegységeket emlegette (Bonomi 1942, 35). Budaörsön a gazdagnál: Fünfer Banknoten, fünfer Banknoten! A szegénynél: Sechserlein, Sechserlein! Budafokon a gazdagnál: Taller, Dukaten, Taller, Dukaten! A szegénynél: Kreuzer, Filler, Kreuzer, Filler!

Szentesen a gazdag emberre a nagyharanggal harangoztak, szép lassan, vontatottan ezt mondta:

Meg - halt - az - úr!
Meg - halt - az - úr!

A középső harang, amivel a közepes anyagi helyzetű emberre harangoztak, már gyorsabban mondogatta:

Kár - érte!
Kár - érte!

A kisharang, amivel a szegény emberre csöndítettek, igen szaporán kiabálta:

Ördög vigye!
Ördög vigye!
(Farkas 1890, 204–205.)

Hasonló szlovák nyelvű harangszó-magyarázat él a Békés megyei Tótkomlóson, ahol a gazdag ember halálakor ezt mondta a nagyharang:

Zomrev pán! (Meghalt az úr!)
Zomrev pán!

A szegényt így búcsúztatta a kisharang:

Tavo s nim! (Ki vele!)
Tavo s nim!

A délvidéki Nagybecskerek (Zrenjanin, Torontál m.) harangjai magyarul és németül is szóltak (Majtényi é. n., 178–179). Vasárnap reggel a kisharang így biztatta a híveket:

Ébredjetek, ébredjetek
A templomba siessetek
Szaporán, szaporán.

Vasárnap délután, amikor a német asszonyok igyekeztek a vecsernyére, a nagyharang lassan, méltóságteljesen ezt búgta:

Bim - baum, bim - baum
Apflbaum und Birnbaum.

Csóron (Fejér m.) 1916-ban hadi célokra elvitték a református templom három harangja közül a két nagyobbikat. A meghagyott kisharang, 60 kilogrammos lélekharang, kilenc évig siratta őket. Húzás közben hármazva kondított a nyelve, mintha hívta volna elvitt társait: Jöjj visz-sza! Jöjj visz-sza! (Kisari 2000, 52.)

A harangszó időjárásváltozást jelző szerepével is számos magyar és nemzetiségi településen találkozhatunk. Ha az alsóóriek meghallották a vasvörösvári (Rotenturm) harangszót, azt mondták, hogy eső lesz. Rendszerint másnapra jött meg az eső. Ha Felsőőrben hallatszik az alsóóri harangszó, akkor rossz idő, eső lesz. Országos eső, ami hasznos, nem zivatarszerű, sokáig tart. Sokszor még Alsólövőről is idehallatszott a harangszó. Ebből is esőt, északról jövő zivatart jósoltak. A fehérvárcsurgóiak (Fejér m.) megfigyelése szerint, ha a balinkai harangszó Fehérvárcsurgón hallatszik, akkor eső lesz. Ha a bodajki harangszót hallják, szél lesz. Az iszkaszentgyörgyi harangszó meghallásából enyhülést, a magyaralmási harangszóból hideget jósolnak. Válban (Fejér m.) úgy tapasztalták, ha Tordas, Gyúró felől hallatszik a harangszó, akkor komoly hideg várható. A Vállal szomszédos kajászószentpéteriek megerősítik ezt, szerintük a tordasi harangszó figyelmeztet télen: Két nadrág! Mivel az északkeleti szél hideget hoz. A pázmándi vigasztalt: Ne vedd rád! Mert a déli légáramlat enyhülést hoz. Ha a szomszédból a baracscai vagy a váli harangszó hallatszik Kajászón, akkor eső lesz. A kiskunmajsaiak a saját harangszavukból következtettek az időjárás változására. Ha a harangszót tisztán hallották, jó időre, télen száraz hidegre számítottak. Ha tompán hallották, akkor nedves, esős, ködös időt vártak (Csik 1986, 44). A Dráva menti horvátok Alsószentmártonban (Baranya m.) azt tartották,

ha a folyó túlsó oldaláról a szlavóniai Szentgyörgy (Sveti Đurađ, Verőce m.) falu harangszavát meghallják, akkor időváltásra kell számítani (Gelencsér 1985, 5).

A Vértes-hegységben Bodmér (Fejér m.) magyar népe a közeli községekből idehallatszó harangszóból a következő napok időjárását próbálta megjósolni. Adatközlőm, Kiss Ferenc (szül. 1919) megfigyelte, ha a bicskei református templom reggeli harangszava Bodmérre odahallatszik, akkor nagyon hideg lesz, ha az alcsúti vagy a vérteshoglári, akkor eső, ha a szári, akkor szél lesz északról. Magát a harangszót is próbálták magyarázni, megfogalmazták azt, hogy mit hallottak bele a harangszóba. Kiss Ferenc szerint a csabdi evangélikus templom harangja ezt mondja: Majd így lesz, majd jobb lesz! Bodméren is azt mondják a bizakodó, kincstári optimizmussal telt emberre: Úgy beszélsz, mint a csabdi harang! Csónaki István (szül. 1914) a különböző vallásfelekezetű templomok harangjainak párbeszédét is felidézte, de nem tudta pontosan községhez kötni. Lehet, hogy a közeli Csákvárról vagy Csabdiből ered a párbeszéd, hiszen ott élnek egymás mellett katolikusok, reformátusok és evangélikusok. A református templom harangja a legnagyobb, legmélyebb hangú, lassan szól:

Egy az Isten!
Egy az Isten!

A katolikus templom harangja kisebb, magasabb hangon, gyorsabban szól:

Üdvözlégy Mária!
Üdvözlégy Mária!

Az evangélikus templom harangja a legkisebb, élesen, nagyon gyorsan szól, sőt még kételkedni is megpróbál:

Tudja Isten, van-e Isten!
Tudja Isten, van-e Isten!

A fentiekhez hasonló harangszó-magyarázatokat az angol, a német, a szerb, a svéd és a finn néphagyományból is ismerjük (Voigt 2004, 336–342, 2011, 185–190; Sartori 1932, 135–163; Schütte 1899, 440; Bartsch-Buchholz 1903, 136–140; Schütte 1905, 342–344; Bügener 1930, 47–52; Zangler 1951, 58–61, Brunnner 1958; Jung 2004, 114–133; Bringéus 1958, Kotilainen 1986). Napjainkban a harangszóhoz kapcsolódó népi magyarázatok is eltűnőben vannak. Összegyűjtésük és rendszerezésük az egész Kárpát-medencében a néprajzi és nyelvtudományi kutatás számára sürgető feladat.

IRODALOM

- Babay Kálmán: *Balaton-melléki történetek*. Veszprém, 1892.
- Babus Jolán: *Tiszaháti falucsúfólók*. Népünk hagyományából. Szerk.: Igaz Mária, Morvay Péter, Simon Józsefné. Budapest, 1955, 149–154.
- Bartsch-Buchholz: *Glockensprache*. Mittheilungen des Vereins für sächsische Volkskunde III. Dresden, 1903, 136–140.
- Bejczy Károly: *A harangozás, a haranglábak és a harangtornyok Vas megyében*. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, Budapest, 1985. Lelt. sz.: P. 1388/85-Fn.
- Békefi Antal: *Bakonyi népdalok*. Veszprém, 1977, Veszprém Megyei Tanács M. O.
- Békefi Antal: *A kovácskalapácsok munkaritmusai és jelbeszéde*. A szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, I. Szombathely, 1978, 227–242.
- Bonomi, Eugen: *Die Glocken im Leben des deutschen Volkes im Ofner Bergland*. Deutsche Forschungen in Ungarn VII. Budapest, 1942, 51–63.
- Borsai Ilona – Kovács Ágnes: *Cinege, cinege, kismadár*. Budapest, 1975, RTV–Minerva Kiadó.
- Bringéus, Nils-Arvid: *Klockringningsleden i Sverige*. Lund, 1958.
- Brunner, Barbara: *Münchner Sagen*. München, 1958, Gerhard Lange.
- Bügener, Heinz: *Glockensprüche aus dem Münsterlande*. Zeitschrift des Vereins für rheinische und westfälische Volkskunde XXVII. Elberfeld, 1930, 47–52.
- Csik Antal: *Majsai harangok és harangozók*. *Honismeret*, XIV. 3. Budapest, 1986, 43–44.
- Csoóri Sándor: *A félig bevallott élet*. Budapest, 1982, Magvető.
- Eötvös Károly: *Balatoni utazás*, I-II. Budapest, 1982, Magvető.
- Faragó József – Fábián Imre: *Bihari gyermekmondókák*. Bukarest, 1982, Kriterion.
- Farkas Sándor: *Gúnyos hangutánzás a XVII-ik századból*. *Ethnographia* I. Budapest, 1890, 204–205.
- Farkas György: *Gidres-gödrös Mogyoród*. Mogyoród, 1988, Mogyoród Község Tanácsa.
- Gazda Klára: *Gyermekvilág Esztelneken*. Bukarest, 1980, Kriterion.
- Gelencsér József: *Miről szól még a harang? Fejér Megyei Hírlap*, XLI, 150, 5. Székesfehérvár, 1985.
- Gönczi Ferenc: *A nép tréfás hangutánzásai*. *Uránia* II. Budapest, 1901, 262–269.
- Gönczi Ferenc: *Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése*. Kaposvár, 1914.
- Herman Ottó: *A harangok szava és még valami*. *Ethnographia* II, 1891, 323–330.
- Jókai Mór: *A lőcsei fehér asszony*. Budapest, 1982, Szépirodalmi.
- Jung Károly: *Miről beszélnek a délvidéki harangok? Magyar, szerb és német folklóradatok*. Elbeszélés és éneklés. Újabb magyar és egybevető magyar folklorisztikai tanulmányok. Újvidék, 2004, Forum, 114–133.
- Kisari Sándorné Pap Kovács Magda: *Örökségünk. Adatok a csóri református egyház történetéhez és a gyülekezet vallási néprajza*. Székesfehérvár, 2000, Vörösmarty Társaság.
- Kiss Lajos: *A régi Rétköz*. Budapest, 1961, Akadémiai Kiadó.
- Kiss Lajos: *Vásárhelyi kistükör*. Budapest, 1964, Magvető.
- Kisgyörgy Zoltán: *Háromszéki harangok*. Sepsiszentgyörgy, 1996.
- Kotilainen, Kari: *Ruokakello*. Jyväskylä yliopisti, etnologian laitos. Tutkimuksia 20. Jyväskylä, 1986.
- Krleža, Miroslav: *Ezeregy halál. Válogatott elbeszélések*. Budapest, 1979, Európa.
- Krúdy Gyula: *A madárijesztő szeretője*. Budapest, 1964, Magvető.
- Krúdy Gyula: *A tiszaezlári Solymosi Eszter*. Budapest, 1975, Magvető.
- Kunt Ernő: *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Budapest, 1987, Gondolat.
- Liszka József: *Miről beszélnek a harangok? Hét*, XXXII, 4, 11, Pozsony, 1987.
- Magyar Zoltán: *Népmondák a Kis-Küküllő mentén*. Marosvásárhely, 2005, Lyra Kiadó.

- Majtényi Mihály: Onuc Péter harangjai. In *A diófa árnyékában*. Délvidéki elbeszélők. Szerk.: Herczeg János. Budapest, é. n., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 177-185.
- Mikszáth Kálmán: *Apró képek a vármegyéből*. Regények és nagyobb elbeszélések. Mikszáth Kálmán összes művei 11. Budapest, 1959, 5-64.
- Mikszáth Kálmán: *A t. Házból 1885. II. 20. Cikkek és karcolatok*. Mikszáth Kálmán összes művei 70. Budapest, 1977, 145-149.
- Mikszáth Kálmán: *Különös házasság*, I-II. Budapest, 2001, Osiris.
- Nagy József: Hegyhát vidéki hangutánzó, mondák és babonák. *Ethnographia* III. 1892, 64-73.
- Pesti János-Máté Gábor: *Völgységi tájszótár*. Pécs, 2018, Keleti Mecsek Egyesület.
- Rab Zsuzsa: *Kő és madár*. Budapest, 1980, Magvető.
- Rácz Endre: A belehallás jelenségéről. *Magyar Nyelvőr*, 1989, CXVIII, 426-435. Budapest.
- Sartori Paul: *Das Buch von deutschen Glocken*. Berlin-Leipzig, 1932.
- Schlitterné Nyúli Anna: *Volt egyszer egy Dunapentele... Az emberi élet fordulói a bölcsőtől a koporsóig*. Dunaújváros, é. n.
- Schütte, Otto: *Aus dem Herzogtum Braunschweig*. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde IX, 438-441. Berlin, 1899.
- Schütte, Otto: *Glockensprache und Geräterufe*. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde XV, 1905, 342-344.
- Szathmári István: Mit mondanak a harangok. *Ethnica* V, 1, 1-5. Debrecen, 2003.
- Szivos Béla: Tréfás harangutánzás a XVII-ik századból. *Ethnographia*, I, 1890, 109-110.
- Trencsény Károly: Harangok utánzása. *Ethnographia*, II, 1891, 94.
- Vajda Mária: „Komádiba, Tótiba, bocskorba jár a liba.” *Bosszantó folklórhagyományok*. Budapest, 2004.
- Voigt Vilmos: *Harangok szava Európában*. Magyar, magyarországi, nemzetközi. Történeti folklórisztikai tanulmányok. Budapest, 2004, Universitas, 336-342.
- Voigt Vilmos: *Miről szólnak a harangok?* Alba Regia XL. Székesfehérvár, 2011, 185-190.
- Zangerl, Franz: *Tiroler Sprüche und Redensarten von der Glocke*. Tiroler Heimatblätter XXVI. 1-6. Innsbruck, 1951, 58-61.

Kedves Barátunk!
Kérjük támogassa folyóiratunk megjelenését
személyi jövedelemadója 1 százalékával!
Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány
18223086-2-42